
ПОВЕРНЕННЯ

Пуніна Ольга. Самітний геній: Олесь Ульяненко: літературний портрет. – Київ: Академвидав, 2016. – 288 с.

Літературний портрет як жанр повертається. Розквіт його відбувся в радянському літературознавстві, і про якість цієї форми в той час можна міркувати по-різному, зокрема коли йдеться про виразні біографічні перекручування. Та поза цим літературний портрет за своєю суттю є своєрідним відкупом ученого перед читачем у широкому розумінні останнього. Ідеться про спрощення складних деталей письма того чи того автора, про які значно простіше було б оповісти конвенційною науковою мовою.

Та все ж у цьому рухові назустріч літературознавця та широкої аудиторії існують свої перспективи, які полягають

у можливостях готувати читача до не таких і простих текстів. У цьому випадку мова йде про постать Олесь Ульяненка,

який настільки різко та виразно з'явився в літературі, прогорів нею, наче метеорит, нагрівши й серця своїх читачів. До письма Ульяненка мало хто може ставитися байдуже, воно так чи так торкає своєю різкою достеменною правдою кожного. Якби в сучасній європейській літературі був хтось подібний, ми б уже читали його в перекладах, мали б кілька розлогих філологічних студій про цю евентуальну постать. Та все ж, враховуючи ситуацію з українською гуманітаристикою, справа рухається. Це засвідчує й книжка "Самітний геній" Ольги Пуніної, яка в доступних формах спробувала представити масштаби письма Олеся Ульяненка для тих, кому цікава людина як людина, людина як психологічна структура, як форма, котра носить у собі огром світу невидимого. Хочеться вірити, що ця комплексна спроба осмислення творчості Ульяненка – лишень один із перших епізодів, які ще не раз виринатимуть монографіями, засвідчуючи велич художнього світу, який сотворив цей письменник.

Насамперед слід сказати, що "Самітний геній" – це спроба не тільки подати матеріали біографічного та інтерпретаційного характеру, це також намагання звести в один бібліографічний сюжет пошуки критиків, котрі пробували пройтися внутрішнім ландшафтом письма цього автора. У роботі можна побачити різні напрями пошуків у текстах Ульяненка: куди вів матеріал критиків, як вони опиралися йому, чи, захлинувшись вихрастим стилем, залишалися на рівні опису його техніки, а чи йшли нога в ногу один з одним.

Упадає в око, що авторка абсолютно не акцентує на своєму "Я", як часто це буває в сучасному літературознавстві, на кшталт "Я та Олесь Ульяненко". Йї, як видно з матеріалів, ідеться насамперед про формування для читача образу Ульяненка як персони, котра жила в літературі та літературою, розкрити складний світ переживань автора, перетворення цих переживань у літературний образ. Зараз ця книжка просто незамінна для тих, хто цікавиться сучасним українським експресіонізмом. Залишаючи себе поодаль від сюжету цього дослідження, авторка намагається дібрати побільше голосів, які б виразно репрезентували постать письменника. Відповідно через велику кількість цитат іноді складається враження, що літературний портрет складено у формі центону (клаптиковості). У певному

розумінні так і є, але така організація тексту зумовлена потребою якнайширшого окреслення постаті Ульяненка, тих інтересів, які його письмо викликає у критиків.

Починаючи розмову, авторка відразу сказала про складнощі першопрохідця: "Спогади ці були безсистемні, негативні, хоч і розказував їх Ульяненко у доброму гуморі й весело. Тому написати ґрунтовну біографічну працю надто складно за браком достатньої кількості фактажу, проте реставрувати стислий життєпис на основі авторських інтерв'ю, спогадів про письменника можна, хоча деякі біографічні деталі не тотожні в різних джерелах" (с. 8). Така ситуація призводить до того, що постать письменника все більше огортається паволокою міфу. Як реклама для читача ці речі працюють, але з погляду наукових рефлексій вони стають зайвим баластом у стрункій розмові. Та заслуга авторки вже в тому, що вона спробувала зібрати воедино різні за походженням судження про автора, які торкаються його біографічного сюжету. Водночас О. Пуніна вводить і рефлексії Ульяненка про своє дитинство, про перші проби письма, про народження його як автора. До речі, різні цитати зібрано так, що вони пофазово формують образ Ульяненка як письменника, а також як того, хто говорить про себе як про письменника, коли читаємо його спогади про власне становлення. Також приємно вражає те, що авторка виокремлює та подає саме ті цитати, які, як у Хвильового, мають "запах слова", наприклад, спогад Сопронюка: "Ульян – білі куртові шати, розкішний, недбало закинутий довкруз коміра довжелезний шарф, волосся вітром, європейська, "с шармовим нальотом", тонка борода, глибокі різкі хресні Ісусові очі" (с. 18). Тут же можна прочитати про особливе коло спілкування письменника, про спосіб його життя. Він не гламуризований: дослідниця подає без пом'якшення картини реального життя Ульяненка та його побуту. Слід окремо сказати, що в оточення автора "Сталінки" входив і Є. Пашковський. Ці два автори мають багато спільного, якщо говорити про їхнє художнє письмо, в якому за наративом прозирають складні світоглядні моделі. Концепти їхнього письма дотикаються: обидва показали, що світом керує пам'ять, яка обирає долю для окремої людини. Ідеться про пам'ять не тільки інтелектуальну, історіографічну, а й

про пам'ять на рівні генетики, коли скоєне зло повертається в найнесподіваніший спосіб. Із такого концепту й виростає тема родових проклять у творчості цих письменників. О. Пуніна показала, що ці художні імпульси гіпотетично могли народжуватись, оговорюватись у довільних розмовах. Дослідниці тут ідеться також про показ Ульяненка як "чужого" в соціальному плані, як такого, хто не міг вживатись у групи, спілки. Це був виразний НЕкомандний гравець – самітник, який добре знає що він робить, куди рухається, розуміючи всі пастки такого письма, в напрузі якого неможливо перебувати довго навіть читачеві, не говорячи вже про автора. Очевидно, це палило його зсередини. Ось один із епізодів життя письменника: "Півроку він (Олесь Ульяненко – Б.П.) жив у підвалі гуртожитку № 10 по вулиці Ломоносова. Десь угорі шаленіла музика і розважались з дівчатами араби. А внизу писав Ульяненко і рештками їжі годував прирученого щура" (с. 22). Даруйте за суб'єктивізм, але мені ця картина нагадує "Патетичну сонату" М. Куліша, де поет на піддашші сусідить з повію.

Сфера психології творчості автора в цій книжці також розроблена. Є кілька моментів, у яких дослідниця показує межові стани письма Ульяненка, про які говорив він сам: "Взагалі моє життя весь час змінюється, щороку відбувається щось нове – я вже й не дивуюсь такій течії дурнуватій. <...> В мене божевільний спосіб життя, його необхідно якось змінити, але я не знаю, як. І все більше відчуваю, що це вже починає мене руйнувати" (с. 33). Або: "Це дуже дивне відчуття – начебто треба позбутися чогось, щоб не мучитися. Це вже як хвороба. Раніше я писав щодня. А тепер давно не писав – коли почався конфлікт із цією книгою ["Жінка його мрії" – О.П.], то мені і комп'ютер, і книги спротивилися. І зараз є відчуття, що мене мутить, скручує. Я відчуваюся нормально, тільки коли пишу" (с. 34). Зібрані в один сюжет ці стани, що засвідчують логіку саморозуміння автора, показують і доволі нетипову внутрішню систему координат письменника. Така система цінностей робила його чужим для літературного істеблшменту, який корінням своїм сягає радянських "чеснот". Але тут слід уточнити, що Ульяненку великою мірою було чужим і альтернативне спілчанському письму сучасників. Через його літературні вподобання можна доволі

просто сформувані те, що було для нього справжнім письмом, його розумінням літератури. Скористаюся розлогою цитатою з есею Ульяненка "Ода Солов'ю", присвяченого Олегові Солов'ю, авторові книжки "Ельза": "Відверто кажучи, мене останнім часом не цікавить література. Багато нині її розвелосся. Принаймні я не можу дивитися на ці "тексти". У цьому всьому кублиці я хочу бачити автора, творця. Його шлях самурая чи шлях воїна. Його шляхетність поперіч темному сонцю нашої Батьківщини". І далі: "Самодостатність – слово це піднімається на сміх. І як його не глушити героям, що гуляють над прірвою, присмоктавшись до горлечка пляшечки, до губів п'яної коханки, бо ніхто так не розуміє життя, як ті, що його втратили. Це твої [Олега Солов'я – О.П.] і мої герої, а не пафосні ідіоти з начинених салом "текстів", задоволені і злі у власній безпомочі, хоча знають всі ходи і виходи. Вони вивчили слова "презерватив", "ґандон" і ще щось таке. І стали позитивними осучасненими людьми разом з моїми шолудивими собаками і твоїми "блукаючими зірками" (с. 40). І тут ця теза, яку фактично слід розуміти як звертання до письменника Олега Солов'я, дає абсолютно точний обрис Ульяненкового розуміння сучасної літератури. Вона для нього – постійний ризик, межовий стан життя. Образ самурая тут як образ стріли, що летить, а коли зупиняється, перестає бути собою. До слова сказати, Олег Соловей як критик є одним з тих, хто дуже тонко відчуває письмо цього автора, хто плекає в літературній критиці естетику екзистенційного крику, тлумачить часто закриту непідготовленому читачеві прозу Ульяненка. Тут також слід додати, що О. Пуніна у своєму дослідницькому сюжеті окреме місце приділяє розмові про експресіонізм, про його теоретичну базу, яка потенційно здатна поглиблювати тексти цього письменника. До того ж дослідниця не виходить лишень з літературної творчості, а пробує намацати генеральну лінію того, що формує модель відповідного експресіоністичного мислення, те, що лежить глибше видів мистецтв. І в цьому випадку імпонує, що авторка залучає широку географію імен дослідників, які працювали над темою цієї стильової методи, вона також робить доволі сміливі й тим самим цікаві паралелі: "Апокаліптично-християнське поєднання в ліриці Ульяненка перегукується з міркуванням Т. Гавриліва

щодо німецької експресіоністичної поезії, який вважав, що експресіоністичний проект оновлення людини увібрав античну ідею катарсису, соціальні, апокаліпсичні й універсалістські візії християнства і просвітницьку концепцію, яка перебувала в глибокій кризі і з якою експресіонізм вів полеміку” (с. 56). Продовжуючи тему експресії у творчості Ульяненка, скажу, що авторка екстраполює образотворче мистецтво на літературу, з чого випливають репрезентабельні ілюстрації стихії письма Ульяненка. Мова йде про порівняння його стильового методу з картиною Едварда Мунка, на якій навряд бачимо людину, ми насамперед вглядаємось у ті почування, які вирують у ній в акті цього кричання: “Романний світ Ульяненка близький за атмосферою до Мункової картини, де вся природа зосередилась у страшному буревії крику: містечковий хаос, підсумований частими смертями, супроводжують відповідні знаки – пташині крики, утробні крики з боку лісу, переможні крики” (с. 110). Тут О. Пуніна відчуває те, що розлите в стихії мистецтва навіть попри видовий різновид.

До здобутків цієї книжки можна віднести й те, що авторка уважно поставилася до майже не дослідженої зони у творчості Ульяненка – його поетичної спадщини, про яку дуже мало говорять. У цьому розділі окреслено передовсім образ ліричного суб’єкта, дослідниця побачила тут близькість до поезії Василя Стуса, зокрема в аспекті гротескової моделі світу. Світоглядний рух поезії Ульяненка авторка характеризує блискучим висловом В. Воррінгера: “Сенс експресіоністичного мистецтва – у спробі прорватися до Бога крізь перепони законів природи”.

Якщо говорити про книжку “Самітний

геній” з погляду форми, потрібно коротко зупинитися на тому, що авторка розглядає почергово конкретний, окремий твір письменника, включаючи в розмову голоси критиків та за потреби певні теорії стилю або жанру. І в такий спосіб витворюється розмова з розлогою фабулою, що має кілька сюжетних ліній, котрі йдуть одна за одною і мають у собі окремі дослідницькі висновки, окрему композицію зі своєю кульмінаційною напругою. Наприклад, коли мова заходить про блискучий роман “Знак Сафаофа”, О. Пуніна, окрім естетичного аналізу, показує ще й ідеологічну модель роману: “Знак Саваофа” Ульяненко задумав для розкриття “бруд” московської православної структури: її бізнесових інтересів, постійного втручання в політику, співпраці з поліцією і КДБ, з порушенням таїнства сповіді, продажності її попів” (с. 144). До речі, автора за цей роман піддали анафемі, принаймні розмови про це свого часу не вщухали.

Книжка, думаю, буде цікава читачам – і не тільки філологам, а й тим, хто шукає власне розуміння світу в сучасній літературній епосі. До того ж написана вона в хорошому стильовому тоні, хоч іноді трапляються такі словесні “завороти”, що хочеться запитати авторку, кого вона уявляла на місці свого читача, пишучи таке: “Він транспортував змістові форманти в площину таких не утилітарних суб’єктно-об’єктних взаємин, які пов’язані з негативною емоцією” (с. 129). Для чого так закручувати? Це ж саме можна було сказати простіше. Але добре вже те, що подібних місць обмаль і книжка спіймається практично на одному подиху, що робить її читабельною. “Самітний геній” – це насамперед спроба повернути Ульяненка читачеві, розворушити приспану увагу людини.

*Богдан Пастух
м. Львів*

Отримано 18 жовтня 2016 р.